

АБДУЛЛА ҚАХҲОР АСАРЛАРИДА ТУРЛИ ХИЛ НАРСА ВА ПРЕДМЕТЛАРГА ЎХШАТИШ.

Ф.ф.н. Ш.Т.Алмаматова –jspi.uz

Инсоният фаолиятига назар ташласак унинг атрофимизни ўраб турган сирли олам, нарса-ҳодисаларни ўзлаштира боргани (бораётгани)нинг гувоҳи бўламиз. Бу, албатта, беминнат, иддоасиз тил воситасида бўлади. Тилимизнинг бутун сир-синоати, салоҳияти жозибадорлиги, нозик тушунча ва ҳис-туйғуларни ифодалаш сўзлар воситасида юзага чиқади. Тил бирликларига юклатилган маъно тафовутлари ўхшатиш, қиёслаш, умумлаштиришлар воситасида фарқланади. Бир сўз билан айтганда, бу сирли олам ўхшатиш, қиёслаш воситасида конкрет тушунчаларга айланади.

Абдулла Қаҳҳор асарлари тили устида жуда кўп меҳнат қилган. Адибнинг қайси асарини олманг унинг тилида табиийлик уфуриб туради. Ёзувчининг асарларини ўқиганингизда китоб ўқиётганингиз эсингиздан чиқиб кетади, сиз гўё асар қаҳрамонлари билан бирга юргандек, гаплашиб ўтиргандек ҳис қиласиз. “Абдулла Қаҳҳорнинг тили ўзи бир катта олам, –дейди атоқли адабиётшунос, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов “Истеъдод жилолари” мақоласида. –Бир марта бу оламга кирган одам ундаги мислсиз гўзалликнинг асири бўлиб қолади, у олам туфайли ўзбек тили деб аталмиш она тилимизнинг нафислигига, аниқлигига, рангдорлигига, маънодорлигига, ҳар қандай чуқур фикрни, ҳар қандай нозик туйғуни, ҳар қандай мураккаб кечинмани ифодалай оладиган қудратига қойил бўлади. Абдулла Қаҳҳор ишлатган сўзлар, яратган жумлалар тилимизнинг бойлигини ўзида акс эттириб, камалакдай товланади...

Абдулла Қаҳҳор тилида кишини мафтун қиладиган биринчи ҳислат–табиийликдир”. Бунинг ёрқин тимсолини биз ҳикояларда қўлланган ўхшатишлар мисолида яққол кўрамиз.

Ҳикояларда қўлланган ўхшатишлар орасида нарса-предмет образига ўхшатиш миқдор жиҳатдан юқори ўринда туради. Шуниси характерлики, муаллиф санокли ўринлардагина предметларга ўхшатиш тимсолини (икки ўринда) икки мартадан қўллаган. Чунончи, “калит” ва “латта” эталонларини икки мартадан қўллайди: Бу ёш йигит, дунёда муҳаббатни ҳар қандай қулфга *тушадиган калитга* айлантириб олган хотинлар ҳам борлигини билиб қўйсин, дедим. (Хотинлар, 1-том, 265-бет). Бизда хотинлар эрга шундай боғланиб қолади, шунча бахтни ундан излайдики, эр ўлса гўё *бахтининг калити* унинг чўнтагида кетган бўлади (Мастон, 1-том, 85-бет). Мана ёзувчининг тилдан фойдаланиш маҳорати. Биринчи мисолда калит эталони орқали воқеликка салбий муносабати ифодаланган бўлса, яъни муҳаббатни калитга ўхшатса, иккинчи мисолда калит образи орқали ўзбек аёлидаги ўзига хослик, ҳаё, оқибат, вафодорлик рамзи берилмоқда. Ёки “латта” тимсолида икки ҳолатни кўрамиз. Одатда, латта дейилганда, ҳаётда ўзи хунук, эътиборсиз, иккинчи даражали нарса сифатида қаралади. Ана шу символдан ўринли фойдаланган адиб шундай ўхшатиш яратади: Капитан (милиция капитани- изоҳ бизники) ноилождан, *кир латтани* титкилагандай жирканиб, дам-бадам тупуриб давом этди (Ифвогар, 1-том, 158-бет). Аския кетди. Бу аския шундоқ эдики, булар гуё йўлда тушиб ётган бир парча *жирканч латтани* чўпга илиб, “ма, рўмолчанг” деб бир-бирига отаётир” (Хотинлар, 1-том, 260-бет).

Биринчи мисолдаги “латта” – ифвогарга ўхшатмани бошқача – юрт бузар, юрт бузуқи, ҳасадгўй, бемаза, ифлос, одамларга нифоқ солувчи, бузгунчи, йўлдан урувчи каби бир нечта ном билан аташ мумкин эди. Лекин буларнинг ҳеч бири ҳам бурунга, ҳам кўзга, ҳам қўлга жирканиш берадиган восита вазифасини ўтамайди. Иккинчи мисолдаги “латта” – аския пайравининг бепардалигига ўта нозиклик билан ишора қилиш.

Кўринадикки, бу ўхшатишлар, биринчидан, ҳеч бир анъананинг давоми бўлмасдан, воқеликдан келиб чиққандир. Иккинчидан, она тилимизда ҳар куни ҳамма томонида қайта-қайта ишлатиладиган сўзлар воситасида ҳосил

килинган ўхшатишлардир. Қолган ҳолатларда ўхшатиш бир мартадан бир предметга нисбатан ишлатилган.

–Аҳмаджон, жуда *панжарагулчинини* ушлабсиз-ку, –деган овоз келди (Олтин юлдуз, 1-том,217-бет). “Панжарагулчин” лексемасига луғатларда “гул терувчи, узувчи; танланган, сараланган,ўйма панжаралар билан безатилган; жимжимадор, серҳашам” каби изоҳлар берилган²³. Ҳикояда немис офицери кинояли “панжарагулчин”га ўхшатишмоқда. Дарҳақиқат, қандай оғир шароит бўлмасин, кишилар кайфияти ҳазил-мутойиба, ўйин-кулгу билан кўтарилади. Бу психологик жараён юқоридаги мисолда берилиб, экспрессивликни ҳосил қилмоқда. Немис офицери ўзининг аскарлари орасида панжарагулчин бўлган, аммо асир.

Уруш даҳшатларини тасвирлашда –дай аффикси ёрдамида ясалган равишдан фойдаланиб, ўша вақтдаги – 40-йиллардаги турмуш тарзига мослаб аравага менгзалган ўхшатиш яратади: Ер худди *от олиб қочган аравадай* кишини ирғитиб-ирғитиб ташлар эди (“Олтин юлдуз”,1-том,212-бет). Она замин, бутун тирик мавжудотни кўтариб турган муқаддас тупроқнинг бомбардимон пайтида бўладиган ҳолат от олиб қочган аравага ўхшатиш ўқувчини ўша жойга – безовта бўлган заминга – жанггоҳларга етаклайди.

Шу мавзу давом эттирилиб: Бутун қишлоқ ҳам *тўйхона*, ҳам *ўлик чиққан ҳовлига* ўхшар эди (“Олтин юлдуз”,1-том,222-бет). Уруш жароҳатини бундан даҳшатли ўхшатиш мумкин эмас. Бутун қишлоқнинг тўйхонага ўхшаши душмандан тозаланган қишлоқ аҳолисининг кайфияти бўлса, ўлик чиққан ҳовлига ўхшаши ҳамма томоннинг вайронага айлангани контраст ҳолда ўз ифодасини топган.

Тўйхона ва ўлик чиққан ҳовли бирикуви энантиосемиянинг ёрқин намунасидир. Бир қарашда булар антонимларга ўхшайди. Лекин бу ўринда антонимлик муносабат йўқ. Антонимларда бир-бирига зид икки тушунча, икки лексема (сўз) иштирок этса, энантиосемияда зидлик бир маънога

²³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати,3-жилд, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” нашри,Тош.2007 йил,213-бет.

бирлашадиган тушунчалар, маънолар воситасида англашилган, яъни бир кишлоқнинг ҳам тўйхона, ҳам ўликхонага ўхшатишининг умумий сабабчиси отинг ўчгур уруш эканлигидир.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларидаги ўхшатишлар ўқувчи ҳайратини оширади. Шунинг ҳам айтиш лозимки, бу ўхшатишлар ёзувчининг кузатувчанлиги, ҳаёт ҳақиқатини ипидан-игнасиғача, миридан-сириғача, бутун икир-чикириғача кўрсата олишига бир далилдир. Эскилик удумларидан қизларни эшонларга назр қилиш воқеасини танқид қилиб, эшонбачани киноя қилиб чилимга ўхшатади: Ҳаммадан унинг ҳолатини айтиш: афсуски, минг афсуски, кўли иккита-да, йўқса энг чиройли **наша чилимга** ўхшар эди (“Қизлар”, 1-том, 131-бет). Бир қарашда бу сифат қизлар қоматига (аслида ҳам қизлар қомати тасвирланади-да) нисбат берилаётганга ўхшайди, аммо эшонбача қоматининг тавсифидир. Тасаввур қилинг чилим (наша чилим) фақат нашавандларга чиройли кўриниши мумкин. Чилимдаги узун най йигитнинг бир кўлига ўхшаса, унинг қомати қай даражада эканлигини тушуниш унча қийин эмас. Ҳикоя ниҳоясида: У ўзича гапириб борар эди: “Бурунги замон бўлса, мана шу **махлуққа** тегмасдан иложинг йўқ эди, десам Адолат ишонмайди, ўлай агар ишонмайди!”. “Қизлар” **Наша чилимга** ўхшаган, 1-том, 135-бет. Нурматжоннинг асл қиёфаси янада равшанлашган. Бунда “Туя ҳаммомни орзу қилибди” мақолининг бадиий ифодаси тасвирланмоқда.

Абдулла Қаҳҳор “яратган жумлалар тилимизнинг бойлигини ўзида акс эттириб, камалакдай товлантиради” ва зарурий ўринда мақтовини муболаға даражасига етказса, айрим ўзига ёқмаган, чиркин ҳолатлар тасвирида қўллаган лексемалар кучли психологик ҳолатни тасвирлашга хизмат қилади. Масалан, “Даҳшат” ҳикоясида: “Осмоннинг чеккаси **сариг-кир увадага** ўхшайди. Бу **кир шуъла** кўйнида паст-баланд уйлар, шамолда эгилаётган, тебранаётган дарахтлар қоп-қора кўринади” (“Даҳшат”, 1 том, 45 бет), деб ваҳимали оқшомга (осмонни кир увада, яна сариг-кир увада деб таърифлайди) тавсиф беради. Оқшом қоронғи ҳам эмас, ёруғ ҳам эмас, персонажлар ҳолатига, ҳазин хаёлатига мос ҳолда сариқ тусда. У **кир увадага** ўхшатишмоқда. Ундан

таралган нур (ойнинг шуъласини булут, тўзон қоплаган)ни ҳам *кир шуълага* менгзайди. Бу бирикув (кир шуъла)нинг синонимлари бўлган хира, ғира-шира, булут орасидан баъзан ой нури тушиб қоларди кабилар билан алмаштириш мумкин эди. Лекин ёзувчи бунга рози эмас. Бу нохуш ҳолатга табиат ҳодисаси ҳам мос келяпти, уни кир шуъла деб тавсифламоқда.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида тасвирланган нарса-предметларга ўхшатишларга назар ташласак, воқеликнинг оригинал ифодаси, давр ҳолатининг ўта синчковлик билан кузатилганлигини, табиийлигини, уларнинг қаҳҳорона тасвирининг гувоҳи бўламиз.